

לע"נ אמי מורתי מרים
בת אהרן ואלה לְמַלְאָה שנספו בשואה

פרשת מי מריבה ושיטת רבנו חננאל

פרשת מי מריבה אשר בגינה לא זכו משה ואהרן להיכנס לארץ הגדירה הרמב"ם כ"ספק מספקי התורה" (שמונה פרקים, פרק ד'). היא העסיקה את פרשני המקרא בכל הדורות, וכמעט אין פרשן שלא נתן דעתו על כך. כידוע, אין התורה מציינת במפורש מה היה חטאם של משה ואהרן. היטיב לבטא זאת ר' יצחק עראמה:

"הרי השולחן והרי הבשר והרי הסכין לפנינו ואין לנו פה לאכול" (קידושין, מו, ע"א) וזה כי מצוות ה' למשה כתובה לפנינו והמעשה אשר עשה לא נעלם מנגד עינינו ומחרון אף ה' ישתומם לבנו. ואין אתנו פירוש ישכך את האוזן בחטא" (עקדת יצחק, שער שמונים).

הפירושים והדעות השונות שהועלו בקשר לעניין נתלו כמעט בכל מלה בפרשה¹, ורבים

*
1
תודה והערכה לרעייתי על הסיוע והעידוד ולאבי שגדר את נתיבתי.
"ויקהלו משה ואהרן את הקהל על פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים..." (במדבר, כ', י-יא).
המפרשים נתלו בכל אחת מן המלים המודגשות:
הקהל - משה נצטווה לאסוף את העדה (רק הגדולים), והוא אסף את ה"קהל" גדולים וקטנים (בעל הטורים).
שמעו - משה ציווה על השמע, והקב"ה ציווהו על הכנת חוש הראות "ודברתם אל הסלע לעיניהם" (שם, ח). משה היה צריך לומר "ראו נא", בדומה למתן תורה שהעם ראה את הקולות (ר' שמחה הכהן מדווינסק - משך חכמה).
המורים - משה נטה לצד הרגזנות (רמב"ם שמונה פרקים, פ"ד; ועיין ספרי, מטות, פ' קנז); משה זלזל בכבודן של ישראל (מובא בפירושו אברבנאל כשיטה להסבר החטא, ועיין במדבר רבה, י"ט, ט).
המן - ישראל הבינו את שאלת משה כמשמעו, לאמר: איך יכול להיות שהסלע הזה יוציא לכם מים? ומתוך כך הסיקו שה' לא יכול להוציא מים מן הסלע (ר' משה הכהן הספרדי [מובא באבן עזרא], חזקוני, וכן אחת השיטות בדברי רבנו יוסף בכור שור בפירושו לדברים, א', לו).
[הסלע] הזה - בני ישראל רצו שמשעה יוציא להם מים מסלע אחר ומשה התעקש להוציא דווקא מסלע מסוים (ילמדנו, מדרש אנדה).
נוציא - אני ואהרן, ולכן בני ישראל חשבו שלא ה' הוציא את המים (ר"ח מובא ברמב"ן).
ר' חיים פלטיאל (פירושי התורה לר' חיים פלטיאל, מהדורת י"ש לנגה, ירושלים, תשמ"א) מפרש כך את המשפט "יען אשר נוקש בעשר" בפיט "אומץ אדירי כל חפץ" לר' אלעזר הקליר (מוסף ליום א' של ראש השנה) שהיה למשה לאמר יוציא ולא נוציא (ועיין עוד בדברי בעלי התוספות על התורה).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מהפרשנים מביאים דעות שונות ומלבנים את הנושא בהרחבה (ראה ראבי"ע, רמב"ן, אברבנאל, אור החיים ועוד). ויש מן הפרשנים שתמחו על ריבוי השיטות המנוגדות. ר' יצחק עראמה משווה בין השיטות וכותב:

"ראו זה חדש ונפלא שהדבר שהוא מרי ומעילה לדברי זה, עבודה וקידוש השם לדברי זולתו!"

(בפירושו לפרשה, בהשוואת שיטות הר"ח ור' יוסף אלבו).

ושד"ל כותב:

"משה רבנו חטא חטא אחד והמפרשים העמיסו עליו שלושה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד בדה מלבו עוון חדש..."

(במדבר כ', יב).

וירם - חטאו של משה היה שהרים את ידו והוציא את המים בכוח (לקוטי אנשי שם בשם הרב השי"ך).
ויך - משה היכה בסלע במקום לדבר אליו (מדרש אגדה, רש"י, רשב"ם, רבי יוסף קספי, רבנו מיוחס ב"ר אליהו, שד"ל, ר' יצחק עראמה, רש"י הירש).

במטהו - הקב"ה אמר למשה לקחת את מטה אהרן (המטה מלפני ה' - שהיה עץ יבש ונעשה בו נס שהוציא פרח וציץ והייתה בו לחלוחית והיא הייתה מתאימה להוצאת המים), והוא לקח את "מטהו" ובמקום לדבר לסלע היכה בו וישראל חשבו שנעשה כישוף (כלי יקר).
פעמים - עיקר החטא היה במה שמשה היכה פעמיים בסלע (רמב"ן, רבנו בחיי).

ועוד הסברים:

א. משה ואהרן באו אל אהל מועד "מפני הקהל" כדמות בורחים והיה בכך חילול השם (רס"ג - על-פי הסברו של הרב קאפח; ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ד', כד).

ב. ישנם פרשנים הסוברים שמשה חטא כמה חטאים:

בפרשת חוקת נאמר "המה מי מריבה" (במדבר, כ', יג), ואילו בפרשת פנחס נאמר "הם" (שם, כ"ז, יד).
הרא"ש רואה בכך רמז שמשה חטא חמישה חטאים: שהקהיל את הקהל, שהיכה בסלע, שקראם המורים, שהיכה פעמיים ושאמר "המן הסלע... נוציא" (מושב זקנים על התורה).

במדרש ילמדנו (מובא בתורה שלמה) נאמר שמשה חטא ארבעה חטאים, וזאת על-פי הכתובים "לא האמנתם" (במדבר כ"י יב) "מריתם" (שם כד') לא קדשתם" (דברים ל"ב נא) "מעלתם" (שם).

ג. פרשנים אחרים סוברים שעיקר החטא של משה כלל לא היה בעניין "מי מריבה" - חטאו העיקרי של משה קשור בפרשת המרגלים, ושל אהרן במעשה העגל. על חטאו של משה בפרשת המרגלים חלוקות הדעות:

משה כלל לא היה צריך לאפשר את שליחת המרגלים (ר' יוסף חיון רבו של האברבנאל, מובא במאמרו של אברהם גרוס, ר' יוסף חיון ור' יצחק אברבנאל, מיכאל - אוסף לתולדות ישראל בתפוצות, כרך יא, תל-אביב, תשמ"ט, עמ' כג-לג).

משה הרחיב את שליחות המרגלים מעבר לנדרש (אברבנאל).

משה חטא בכך שעירב בין שתי שליחויות, קדש וחול (ר' יעקב מדרן, מגדים י [שבט תש"ן], עמ' 21-37).

ד. הסיבה שמשה לא נכנס לארץ היא שלא נאה למנהיג שמונהגו נענשים והוא יינקה. לא יאה שמשה ייכנס לארץ וישראל לא ייכנסו (תנחומא, חוקת, י; י' ליבוביץ, הערות לפרשיות השבועי - פרשת חוקת, הוצאת אקדמון, ירושלים, תשמ"ח).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למרות ריבויים של הפירושים השונים, דומני שיש מספר שאלות שלא באו על פתרון²:
א. מה היה חטאו של אהרן? לפי רוב רובם של המפרשים משה הוא אשר חטא, ומדוע אם כן נענש אהרן?³
ב. בספר דברים משה מאשים את העם בעונש שקיבל, והוא מזכיר זאת שלוש פעמים: "גם בי התאנף ה' בגללכם" (דברים, א', לו); "ויתעבר ה' בי למענכם" (שם, ג', כו) "וה' התאנף בי על דבריכם" (שם, ד', כא)⁴. הכיצד מאשים משה את העם בכישלוננו, והלוא עצם מהותה של ההנהגה היא תפקוד והנהגה גם במצבים קשים ולא נוחים למנהיג?⁵

² לטוענים שחטאו של משה אינו כתוב בפרשה (לעיל, הערה 1, סעיפים ג-ד). יש להקשות ממקראות מפורשים. התורה מציינת ארבע פעמים שעונשם של משה ואהרן הוא בגלל מי מריבה (במדבר, כ', יא, כד; כ', יד; דברים, ל"ב, נא). אם חסה התורה על כבודם של משה ואהרן (ולדעת אברבנאל זו הסיבה שהתורה לא הזכירה את חטאיהם במרגלים ובעגל), מדוע להזכיר ארבע פעמים את מי מריבה? התורה גם מכבירה במלים בתארה את חטאתם ואת תוצאותיה: "יען לא האמתם בי להקדשני", "על אשר מריתם פי", "על אשר מעלתם בני", "על אשר לא קדשתם אותי". ומכאן יש להסיק: התורה מדגישה את סרחונם של משה ואהרן הוא כדי שלא נחשוב שחטא ובחטא אחר! וכן מצינו גם בספרי: "משה אמר ייכתב סרחוני שנאמר 'כאשר מריתם פי במדבר צין במריבת העדה להקדשני...' (במדבר, כ"ז, יד) משל למה הדבר דומה: לשתי נשים שהיו לוקות בבית דין, אחת לוקה שקלקלה ואחת לוקה על שגנבה פני שביעית. זו שגנבה פני שביעית אומרת בבקשה מכס הודיעו סרחוני שלא יהיו העומדים סבורים לומר, כשם שזו שקלקלה אף זו קלקלה. תלו לה פגים בצוארה, והיה הכרוז מכריז לפניה על הפגים זו לוקה. ר' אלעזר המודעי אומר בוא וראה כמה צדיקים חביבים לפני הקב"ה שבכל מקום שמזכיר מיתתם שם מזכיר סרחונם, וכל כך למה? כדי שלא יהיה פתחון פה לבאי עולם לומר מעשים מקולקלים היו בהם בטר, לפיכך מתו" (ספרי, פינחס, קלו; ספרי זוטא, פינחס, יד; ספרי, ואתחנן, כו; יומא, פו, ע"ב).
הפרשנים הקושרים בין חטא המרגלים ובין פרשת מי מריבה סומכים דבריהם על סמיכות שני הדברים בדברי משה בספר דברים (א', לו-לח). לדעתנו סיבת סמיכות זו היא ששני המאורעות אירעו באותו המקום (עיין במאמרנו 'קדש', מגדים יז [אלול תשנ"ב], עמ' 107-111).

בהקשר למאמרי זה אעיר, כי לאחרונה מצאתי מקור מדרשי האומר בפירוש שבני ישראל חזרו בשנה הארבעים לקדש, והיא-היא קדש שנשתלחו ממנה המרגלים. במדרש אספה (בתי מדרשות א, ירושלים תשי"י, עמ' ריג) נאמר:

"...כיוון שראו עצמן בשלווה, שעשו בקדש בפעם הראשונה תשע עשרה שנה במדבר וחציים בקדש... נטלו משם והלכו כל המדבר ומתו כל הדור, ובאו בסוף ארבעים שנה לקדש, והיו שמחים לשיבת קדש כאדם שישרה באכסניה יפה ויפנה מתוכה ויחזור אחר זמן לתוכה ויהי שמח לה".

³ חז"ל התייחסו לבעיה זו בכמה מקומות. עיין במדבר רבה, י"ט, ט; ספרי, ברכה, שט; רש"י, דברים, ל"ג, ח.

⁴ "למענכם - אתם גרמתם וכן הוא אומר וייקצפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם" (תהילים, ק"ו, לב) - רש"י וספרי על אתר. "על דבריכם - על אודותיכם" - רש"י.

⁵ נסקור כמה תשובות שניתנו לבעיה הזאת. לדעת רמב"ן "ירמוז שהיה הכעס על משה ועל אהרן כאשר היכו בסלע פעמיים והעם הרהרו בדבר..." (דברים, א', לו, ד"ה "בגללכם"). הספורנו מסיבר שמשם לא נכנס לארץ כדי שיתקיים העונש שקיבלו ישראל בחטא המרגלים - בכייה לדורות (שם, ג', כו). המלבי"ם והאברבנאל קושרים בין העדר האמונה של העם בפרשת המרגלים לבין עונשו של משה בחטא המרגלים (שם, א', לו; ג', כו). גישה מעניינת מעלה ר' יוסף כספי: "זה רומז למה שקדם זכרו גם בי התאנף ה' (שם, א', לו; ג', כו)."

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ג. באיזו מידה יש זיקה בין חטאם של משה ואהרן, ובין העונש - אי כניסה לארץ?

אין בכוונתנו להציע כאן חטא חדש למשה. ננסה לבאר את העניין על-פי השיטה המובאת בדברי הרמב"ן (במדבר, כ', י, ד"ה החטא במשה ואהרן) בשם רבנו חננאל:
"כי החטא היה באמרם 'המן הסלע הזה נוציא לכם מים' וראוי שיאמרו 'יוציא ה' לכם מים' כדרך שאמרו 'בתת ה' בערב בשר לאכול' וגומר... **ואולי חשבו כי משה ואהרן בחכמתם הוציאו להם מים מן הסלע הזה...**"

המפתח בהבנת פרשת "מי מריבה" הוא, לדעתנו, בבחינת יחס העם למנהיגות משה ואהרן, על רקע תלויות ישראל מיום צאתם ממצרים ועד פרשת מי מריבה בשנת הארבעים. המאמר נחלק אפוא לשניים: בחלקו הראשון נדון במנהיגות משה ואהרן בעיני העם ובחלקו השני נחזור ונדון בחטא ובעונש בפרשת "מי מריבה".

מנהיגות משה ואהרן בעיני העם

עם יציאת ישראל ממצרים העם מגיע לים סוף, "ופרעה הקריב", ובני ישראל חוששים מהצפוי להם. אין הם פונים למשה בבקשת עזרה אלא בתלונה:
"ויאמרו אל משה, המבלי אין קברים במצרים **לקחתנו** למות במדבר מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים... כי טוב לנו עבד את מצרים ממִתְנו במדבר"
(שמות י"ד, יא-יב).

בני ישראל **מאשימים** את משה בכך שהוא הוציא את ישראל ממצרים. כותב על כך שד"ל (בפירושו לפסוקים אלה):

"והלוא בעיניהם ראו כל המכות אשר היכה ה' את מצרים וראו כי לא משה פעל כל זאת... והנכון לדעתי כי לפי אנשי הדורות ההם היו כוהני האל וכל העומדים בסודו יכולים לפעול פעולות למעלה מן הטבע בכוח אלוהי, גם בלא ציווי האל עצמו. כי לפי דעתם היה האל כורת ברית עם כוהניו היודעים דרכי עבודתו והיה ניסת ועושה רצונם. לפיכך היה אפשר לישראל שבאותו הדור להאמין כי מכות מצרים היו אותות ומופתים למעלה מן הטבע ושעם כל זה **לא הייתה יציאתם ממצרים ברצון אלוקי אלא ברצון משה**".

לפי דעה זו ישראל האמינו שמשה ניחן בכוחות על-טבעיים אשר אפשרו לו להוציא את העם ממצרים⁶. ולמרות שבחציית הים נאמר "ויהמינו בה" ובמשה עבדו" (שם, י"ד,

בגללכם' שזה היה בתחילת הארבעים בעת שליחת המרגלים כי בעבור הסבה ההיא חייב בהכרח שיסבו במדבר ארבעים שנה ובוזה **כלו ימי משה הקצובים**" (בספר משנה כסף, שם, ג', כו).
אף הרמב"ן רומז לכך: "ואפשר עוד לומר כי היו העם מאמינים בה' ומתפללים אליו להצילם. **אבל במשה נכנס ספק בלבם פן יוציאם למשול עליהם**, ואף-על-פי שראו האותות והמופתים חשבו שעשה אותם בדרך חכמה..." (שמות, י"ד, י, ד"ה "וייראו מאד")

לא), חוזר העם לסורו כעבור זמן קצר ביותר בהגיעו למרה, ומפנה תלונותיו כלפי משה. שבע פעמים מלינים ישראל על משה בעניין תנאי הקיום: פעם אחת לפני חציית ים סוף ושש פעמים במדבר⁷. התלונות במדבר הם על המחסור במי שתייה ועל המחסור באוכל לסירוגין: מרה (שמות, ט"ו, כד) - מחסור במים; מדבר צין (שם, ט"ז, א-ד) - מחסור בלחם; רפידים (שם, י"ז, ב) - מחסור במים; קברות התאוה (במדבר, י"א, ד-ז) - תלונה על טיב האוכל, המן; קדש (שם, כ', א-ו) - מחסור במים; והתלונה האחרונה, השביעית, מתייחסת בעיקר לאוכל, "ללחם הקלוקל" (שם, כ"א, ה)⁸.

התלונה האחרונה היא יוצאת דופן בכך שרק בה ישראל מלינים גם על ה': "וידבר העם באלהים ובמשה למה העליִתנו ממצרים למות במדבר... " (שם). ביתר התלונות העם רואה במנהיגים, במשה ולעתים גם באהרן, את הכתובת העיקרית לתלונותיהם. שינוי זה במושא התלונה טעון ביאור. אם אמנם האמין העם בכוחם של מנהיגיו ובסגולותיהם, מדוע הוא פונה בתלונה זו גם אל ה'? נקודה זו תידון בהמשך.

אמונתו של העם שמשה הוא שהוציא את ישראל ממצרים מוצאת את ביטויה גם בדברי התלונה שלהם:

"וילינו (וילינו קרי) כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר. ויאמרו אליהם בני ישראל מי יִתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים... כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה..."

(שמות ט"ז, ב-ג).

המוות ביד ה' במצרים, עדיף על תלאות המדבר שמשה ואהרן אחראים להן. לטענת העם, משה ואהרן הוציאו ביזמתם את העם ממצרים ולפיכך הם האחראים לסבלם במדבר.

⁷ לא מנינו כאן את פרשת המתאוננים (במדבר, י"א, א-ג), שבה הרקע לתלונות ישראל אינו מפורש בכתוב. יש אומרים שהרקע היה בקשת עלילה של ישראל "האיך לפרוש מאחורי המקום" (ספרי, בעלותך, פה). לדעת הסוברים שאף תלונה זו נבעה מטורח הדרך (רשב"ם) או מדאגתם של ישראל לצורכיהם במדבר (רמב"ן) לא ברור מדוע הייתה תגובת ה' לתלונה חריפה ומיידית, ולעומת זאת בתלונת "זכרנו את הדגה..." (שם, ט"ז, ד-ו) ישראל נענים מיד.

תלונה נוספת שלא מנינו היא התלונה של ישראל על משה ואהרן לאחר חטא המרגלים. אין העם מתאונן פה על ההווה, תנאי הקיום במדבר, אלא על העתיד הצפוי לו בארץ ישראל (במדבר, י"ד, ג), ומשום כך נראה שתלונה זו מופנית אל ה'. מן הכתובים עולה שמגמת ישראל בתלונה זו הייתה למרוד בה', כפי שאומר כלב לעם: "אך בה' אל תמרדו" (שם, ט).

⁸ ניתן להצביע על הדרגה והסלמה בתלונות, הן באופן הפנייה אל משה, הן בעילה לתלונה על משה. בתלונה הראשונה קודם לחציית הים העם פונה למשה בלשון "ויאמר", בשתי התלונות הבאות הפנייה חריפה יותר, "וילנו", ואילו בתלונה הרביעית ובתלונה השישית נאמר "וַיִּכָּבֵד", היינו מריבה ממש (רמב"ן, שמות, י"ז, א). בתלונה החמישית ובתלונה השביעית מיתנו ישראל את פנייתם, "ויאמר", "וידבר". ההחרפה בתלונות אלו מתבטאת בכך שהן לא נבעו מתוך מחסור או מצוקה, אלא מתוך תאוה לבשר ובגלל "הלחם הקלוקל", ויש בכך החצפת פנים של ישראל. וגם בשתי התלונות האלה יש הדרגה: הראשונה פותחת ב"ויאמר", לשון תחנונים, והשנייה ב"וידבר", לשון קשה (ועייני ספרי, בעלותך, צט). ועייני גם ברמב"ן (במדבר, ט"ז, א), המצביע על הסלמה בתלונות בהקשר לתלונות קורח ועדתו.

תפיסה זו של העם באה לידי ביטוי במלוא חריפותה במעשה העגל, ועל פיה ניתן להסביר את תגובת העם כאשר משה בושש לרדת מן ההר: **"וויאמרו אליו, קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו"** (שם, ל"ב, א).

מבלי להיכנס לדיון במהותו של החטא, ניכר בעליל שהעם האמין שמשה אחראי להוצאתו ממצרים ולכן חיפש לו תחליף. אמונה זו של העם לא הייתה רק נחלתם של דור יוצאי מצרים. בשנת הארבעים, סמוך לכניסתם לארץ, מלינים ישראל על משה: **"...ויקהלו על משה ועל אהרן. ויִרְבּוּ העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גוענו בגנע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ולמה העליִתֵנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה..."** (במדבר כ', ב-ה).

כותב על כך ר' יצחק עראמה: **"אני אומר כי מפני שהעם היוצא ממצרים גדלו ביניהם ולמדו מעשיהם אשר המה מכחישים עליהם פמליא של מעלה, כידוע מעניינם, היה תמיד משה חשוד בעיני רובם או קצתם שמה בחכמתו העצומה על חכמת מצרים קשתה ידו עליהם ולא יד ה' הייתה עמו. ולזה היו נותנים מחשבותיהם עליו לפקוח עיניהם על כל דרכיו ומעשיו היוכלו למצוא עילא ושחיתא לקיום החשד ההוא וככה היה עניינם בכל מה שאירע ממצרים ועד הנה..."** (עקדת יצחק, שער שמונים).

אמונה מסולפת זו של העם בשליחות משה היא לעניות דעתנו גם הרקע לתלונות קורח ועדתו. העם, שהאמין שמשה ואהרן יזמו את הוצאתם ממצרים, מאמין גם כי הבחירה של האנשים לעבודת הקודש נעשתה על-פי שיקוליהם של משה ואהרן⁹. לאחר שהקב"ה מעניש את קורח ועדתו, בא העם בתלונה חדשה: **"וַיִּלְנוּ כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמַּחֲרַת עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן לֵאמֹר, אַתֶּם הִמַּתֶּם אֶת עַם ה'..."**

(במדבר י"ז, ו).

⁹ כך שיטתו של ר' יצחק עראמה בכמה מקומות. ראה: עקדת יצחק - ספר שמות (ישראל, תשל"ד) שער שלושים ותשע (עמ' סח), סוף שער ארבעים ואחת. וכך הוא גם מסביר את הרקע לחטא העגל (עמ' קצ-קצא).

¹⁰ "מדוע תתנאשו על קהל ה'" (במדבר, ט"ו, ג) - "אתה מלך ולאהרן אחיך עשית כוהן גדול, ולא ציווה הקב"ה אלא מדעתך אתה נותן שררה לכל מי שתוצה" (מדרש הגדול).

אפילו שרפת מקטירי הקטורת אינה מהווה הוכחה לעם שה' בחר בשבט לוי¹¹. העם חושד במשה ואהרן שהם שגרמו לשַׁרְפָה:

"וַיִּיתֶכֶן שֶׁבִתְפִלְתְּכֶם אוּ בַחֲכֵמָה שִׁידַעְתֶּם שֶׁרַפְתֶּם מִקְרִיבִים"

(אבן עזרא שם)¹².

החשד הוא אפוא שמשה ואהרן מענישים את העם כאשר אין העם עושים את דברם. נסכם: מטענות העם עולה החשד שמשה ואהרן פעלו ביזמתם ולא בשליחות ה'; הם בחכמתם הוציאו את העם ממצרים והם המנהיגים את העם בכל תקופת המדבר. אמונה זו עלולה הייתה להביא את העם לידי עבודה זרה, בכך שמשה ואהרן ייהפכו לנעבדים על-ידם.

כיצד ניתן לשרש אמונה זו מן העם ולהוכיח לו שמשה ואהרן הם שלוחי ה' ופועלים אך ורק על-פי ציוויו? הדרך לכך היא להראות לעם שבמקרה שמשה ואהרן לא יקיימו את דבר ה' הם ייענשו בחומרה. מן העונש ייוכח העם לדעת שאף משה ואהרן כפופים למרותו, לחוקיו ולמצוותיו של ה' כיתר האדם¹³.

¹¹ המפרשים מצביעים על כך שטענת העם התייחסה לשַׁרְפָה מאתיים וחמישים מקריבי הקטורת (ולא בבליעת הארץ). ראה רמב"ן, במדבר, י"ז, ו, ד"ה "אתם המיתם".

¹² כן מסביר את העניין גם רבי יוסף קספי (משנה כסף, במדבר, י"ז, ו). ייתכן גם להסביר שהעם טוען כך: אתם הרגתם את עם ה' בכך שציוויתם להקטיר קטורת (אונקלוס, רשב"ם, רמב"ן).

¹³ יש קושי מחשבתי בדרך זאת, משום שעולה ממנה שמשה היה צריך להיענש עוד קודם שֶׁרַפָּא. שאלה זו מתעוררת גם בהקשר למדרשים ופירושים נוספים, המספרים על עונשו של משה שנרמז בכתוב עוד לפני שחטא הנענש: א. "ויצו פרעה לכל עמו" (שמות, א', כב) - האסטרולוגין היו רואים שמשה ילקה על-ידי המים (סוטה, יב, ע"ב; שמות רבה, א', יח ורש"י על אתר); ב. "והן לא יאמינו ליי" (שם, ד', א) - "אתה אין סופך להאמין" (שבת, צז, ע"א); ג. "שלח נא ביד תשלח" (שם, יג) - "ביד אחר שתשלח. אני אין סופי להכניסם לארץ" (פרקי דר"א, מ' ורש"י על אתר); ד. "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" (שם, ו', א) - "במלחמת פרעה אתה רואה ולא במלחמת ל"א מלכים" (סנהדרין, ק"א, ע"א ורש"י על אתר [בשינוי]); ה. "ושים באזני יהושע" (שמות י"ז, יד) - "מכאן שמשה מת ויהושע מוכניסם לארץ" (תנחומא בשלח, כח ורש"י על אתר); ו. "ויאמר אדני משה כלאם" (במדבר, י"א, כח) - "שהיו מתנבאים שמשה מת ויהושע מוכניסם לארץ" (ספרי צה, סנהדרין יז, ע"א ורש"י על אתר); ז. "המה מי מריבה" (במדבר, כ', יג) - מכאן שמקדם נגזר שיענש משה במים (עיין תנחומא, חוקת, יא); ח. דברי רבי עקיבא המובאים בתורה שלמה, חוקת, קי (בשם מכילתא דרשב"י, וארא, ו', ב).

הבעיה מוצגת בצורך משלי בתנחומא: "ויוסף הורד מצרימה" (בראשית, ל"ט, א) אמר ר' יהושע בן קרח: אף הנוראות שאתה מביא, בעלילה אתה מביא... מלה"ד למי שמבקש לגרש את אשתו. כשביקש לילך לביתו כתב גט ונכנס לביתו והגט בידו, מבקש עלילה ליתנו לה. אמר לה: מזגי לי את הכוס שאשתה. כיוון שנטל הכוס מידיה אמר לה: הרי גיטך. אמרה לו: מה פשעי? אמר לה: צאי מביתי שמוזגת לי כוס פשור. אמרה לו: כבר היית יודע שאני עתידה לזנוג לך כוס פשור שכתבת גט והביאתו בידך... וכן אתה מוצא שא"ל הקב"ה: 'אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה...' (דברים, א', לה) 'אישי זה משה דכתיב 'והאיש משה עני' (במדבר, י"ב, יג)" (תנחומא, וישב, ד).

ובענייננו ר' יוסף קספי כותב "יש לשאול הלא זה האנף היה בסוף שנת הארבעים על מי מריבה... ויותר נפלא מזה כי במלחמת עמלק אמר ה' למשה וישים באזני יהושע" (שמות, י"ז, יד) כי אז רמו לו שהוא (יהושע) יעשה מלחמת כנען; התשובה כי אין בכל זה טענה ופליאה לחכמי ההיגיון, כי ידוע שהסיבות

החטא והעונש בפרשת 'מי מריבה'

לאור הנאמר עד כה ראוי לבחון שוב את דברי רבנו חננאל שמביא הרמב"ן:
"... דברי רבנו חננאל שכתב כי החטא היה באמרו 'המן הסלע הזה נוציא לכם
מים' וראוי שיאמרו 'יוציא ה' לכם מים' כדרך שאמרו 'בתת ה' לכם בערב בשר
לאכלו' וגומר... ואולי חשבו [העם] כי משה ואהרן בחכמתם הוציאו להם מים מן
הסלע הזה...".
(פירוש הרמב"ן לבמדבר, כ', א, ד"ה "החטא במשה ואהרן").

משה ואהרן חטאו בכך שגרמו לעם להאמין שהם שהוציאו את המים מן הסלע, ובכך
חיזקו את אמונתו המוטעית של העם בכוחם העצמי של משה ואהרן. אין ספק שמשה
התכוון לשאול שאלה רטורית: "המן הסלע הזה נוציא לכם מים?" - ודאי שלא, הקב"ה
הוא אשר יוציא! אולם לא כך הבין העם¹⁴. משה ואהרן היו מודעים לדעות הרווחות בעם,
והיה עליהם לתת את הדעת לאפשרות שהעם יפרש את דבריהם שלא כהלכה. עצם הצגת
השאלה כפי שהציגה גרמה לחילול השם "יען לא האמנתם בי להקדשני לעיני בני ישראל"
(שם, כ', יב).

עברת חילול השם שונה משאר עברות¹⁵ בכך שחומרת החטא לא נמדד על-פי המעשה
עצמו אלא בעיקר על-פי השלכותיו. ככל שמעמדו של החוטא רם יותר עולה חומרת
החטא. כותב על כך הרמב"ם:
"ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה

מהם בעצם, ומהם במקרה, ולדבר אחד סיבות רבות מצדדים שונים ולא אפשר מה שרמו השם במלחמת
עמלק. יהיה ההיתר מה שנא' 'הכול צפוי והרשות נתונה' (משנת אבות, ג', טו)" (משנה כסף, דברים, א',
לז).

י' ליבוביץ מתייחס לדברי התנחומא שהבאנו וכותב שהמדרש "מרמו על אחת הבעיות הגדולות הנוקבות
והעמוקות ביותר בהגות האנושית. עוד מימי קדם - מימי היות הגות אנושית - ועד היום הזה הן בתחום
האמונה והן בתחום הפילוסופיה, שאיננה מכירה את האמונה כלל, בשתייהן קימת הבעיה אשר בנוסח
הפילוסופי היא מכונה בעיית דטרמניזם ובחירה חפשית" ("הערות לפרשיות השבוע", פרשת וישב).

¹⁴ לדעת רבנו בחיי שיטת רבנו חננאל "מתיישב על הלב יותר מכולן", ואולם הוא תוהה מדוע הסיקו בני
ישראל מדברי משה שמשה ואהרן הם המוציאים מים מן הסלע, והלוא משה הציג את דבריו בדרך
שאלה (במדבר, כ', ח, ד"ה "ודברת אל הסלע"). לדברינו אפשר להשיב שבני ישראל שמעו מה שנוח היה
להם לשמוע, ומצאו בדברי משה פתח לביסוס חשדם שמשה ואהרן הם האחראים לנסי המדבר.

¹⁵ עיין יומא, פו, ע"א. החומרה בחילול השם מתבטאת אף בכך ש"אין מקיפין בחילול השם, אחד השוגג
ואחד המזיד" (קדושין, מ, ע"א, עיין שם), מה שאין כן בשאר עברות. כמו כן "המחלל את השם אף-על-פי
שעושה תשובה אינו מתכפר עד שימות" (רמב"ם, הלכות תשובה, א', ד). ועיין עוד במאמרו של בן-ציון
ליבוביץ הי"ד, 'קדוש השם וחילול השם' (בספר דינא דמלכותא דינא, בני-ברק תשל"ט, עמ' קנ-קנח).

ומפורסם בחסידות, דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם ואף על פי שאינם עברות הרי זה חילל את השם...”

(הלכות יסודי התורה, ה', יא).

ומי כמשה ואהרן גדולים בתורה?

לפי הדרך הזאת מובן עונשו של אהרן. העם רינן גם על אהרן והאמין שהוא שותף בנסי המדבר. גם אהרן נענש אפוא בגלל הגיבוי שנתן לאמונת העם בפרשת מי מריבה¹⁶. ייתכן שאילו היה משה מציג את אותה השאלה עצמה לקהל אחר בנסיבות אחרות לא היה בכך חטא. יש אפוא מקום למשה להתאונן: "גם בי התאנף ה' בגללכם!"

הזכרנו לעיל, שאמונת העם כי משה ואהרן אחראים להוצאתם ממצרים, עלולה הייתה להפוך את משה ואהרן לנעבדים, כלומר לעבודה זרה. חשש זה מוצא את ביטויו גם בדברי משה לעם:

"ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה'... פן תשחתון ועשיתם לכם פסל... תבנית זכר או נקבה. תבנית כל בהמה... תבנית כל צפור כנף... תבנית כל רמש באדמה... ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים... ונדחת והשתחית להם... וה' התאנף בי על דבריכם ויִשָּׁבַע לבלתי עברי את הירדן... השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלהיכם... ועשיתם לכם פסל תמונת כל..."

(דברים ד', טו-כד).

באמצע האזהרות מפני עבודה זרה מזכיר משה כי "ה' התאנף בי על דבריכם". לכאורה אין שום קשר בין עניין זה לבין נושא הפרק! נראה שיש פה רמז לעם: משה מזכיר את באי הארץ שלא יעבדו שום צורה של עבודה זרה - לא את גרמי השמים ולא את חיות הארץ ואף אותו עצמו לא יתעבדו. כותב על כך ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק:

"התרת הדברים נראה אחת הסיבות אשר בגללן היה ברצון הגוזר שימות משה במדבר. היה, בשביל "כי זה משה האיש" הוציא מים מצור חלמיש... אמנם אחרי מות כל הדור המלינים והמתרעמים תמו ונכרתו. אז אנשי דור חדש אשר מנוער יזכור רק מפעולות משה הבלתי טבעיים אשר כל מערכות הטבע נקרעו בשבילו ובפרט בעת היות נערים לא נחקק בלבם ליחס זה אל השם אשר משה קורא בשמו ומדבר אליו תמיד. חששה חכמה העליונה פן בבואו לארץ ישראל יוחסו אליו אלוה..."

(משך חכמה שם)¹⁷.

¹⁶ הקשה ר"א מגרמייזא למה נענש אהרן והלא משה דיבר ומשה היכה בסלע? ותירץ לפי ששמע שאמר "נוציא" ושינתף הקב"ה עמו ושתק" (מושב זקנים; לפי הפשט, הפועל "נוציא" מתייחס למשה ולאהרן, ושתיקת אהרן מודגשת עוד יותר).

¹⁷ עיין עוד בדבריו, ד"ה "ויהס כלב את העם" (במדבר, י"ג, ל). אף הרמב"ן מיישב את העניין בכיוון זה (דברים, ד', כא), ור' מרדכי גמפל יפה מבאר את דבריו וכותב "על דרך הסוד נראה בפשטם כי משה חשש

עונשם של משה ואהרן נועד אם כן לשתי מטרות: האחת - חינוך העם, והוכחה שמשא ואהרן הם שלוחי ה' וכפופים לציווי ה'; השנייה - עונש על החטא עצמו. האם הושגה המטרה הראשונה? דומה שכן, שהרי בתלונה השביעית, אחר פרשת מי מריבה, העם מפנה בפעם הראשונה את תלונותיו גם אל הקב"ה: "וידבר העם באלהים ובמשה". לאחר שמשא נענש נוכח העם לדעת שמשא הוא אכן שליח ה' ולכן תלונתם מופנית אל ה' ואל שליחו¹⁸.

הנקודה האחרונה שראוי להתבונן בה היא הזיקה בין חטאם של משה ואהרן לבין העונש - אי הכניסה לארץ.

הנהגת משה במדבר הייתה הנהגה נסית על-טבעית, ואילו הנהגת העם בארץ ישראל היא הנהגה טבעית (העמק דבר, רש"ר הירש¹⁹). במדבר, בעקבות תלונות ישראל העם מקבל מים מן הארץ - הסלע (שמות, י"ז, ו; במדבר, כ', יא) ולחם מן השמים (שמות, ט"ז, ד). לעומת זאת, בארץ ישראל הכול כדרך הטבע - המים ניתנים מן השמים והלחם בא מן הארץ:

"והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים... ואספת דגן ותירשך ויצהרך"
(דברים, י"א, יד).

והבדל נוסף: במדבר קיבלו ישראל את צורכיהם לאחר טענות ותלונות כלפי משה ואהרן²⁰, ועל אף ליקוי זה בפניית ישראל, הקב"ה ממלא את רצון העם (גם כאשר טענות העם לא היו מוצדקות, כגון בקברות התאוה שהעם התאוה לבשר וקיבלו את השלו). היענות הקב"ה לתלונות העם לא באה אפוא כגמול למעשיו, אלא בעיקר בזכות מנהיגיו, משה אהרן ומרים, כפי שמצינו במדרש:

"ג' פרנסים טובים עמדו להם לישראל ואלו הן משה אהרן ומרים. וגי מתנות טובות ניתנו על ידיהם. ואילו הן באר ועמוד הענן והמן. מן בזכות משה, עמוד ענן בזכות אהרן, באר בזכות מרים. נסתלקה הבאר וחזרה להן לישראל בזכות משה ואהרן. מת אהרן ונסתלק עמוד הענן וחזר בזכות משה. מת משה נסתלק שלשתם ולא חזרו"
(סדר עולם רבה, פרק י; תענית, ט, ע"א; תנחומא, במדבר, ב).

פן יעשו פסל ותמונה, ולאחר שמנה כל המינים חשש פן יעלה על דעתם לעשות תמונתו שהוא המצווה אותם והמחוקק מפי עליון יתייש, ואולי מטעם זה הוצרך משה למות פן יעשהו לנעבד... וכמו שאמרו חז"ל שינרעין מן הנעבדים גם כו"ן (תכלת מרדכי שם).

אבל במדרש תנחומא דרשו את הפנייה הזו לגנאי "השוו עבד לקונו" (תנחומא, חוקת, יט).
ראה: העמק דבר, הקדמה לספר במדבר; במדבר, י"ג, ב, ד"ה "שלח לך"; שם, כ', ח, ד"ה "ודברתם אל הסלע"; רש"ר הירש שם, ד"ה "קח את המטה"; במדבר, כ"ז, יד, ד"ה "מריתם פי".

ומצינו בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם "כמו שאמרו ז"ל: כל מה שביקשו ישראל היה להם לבקש, אלא שביקשו בתרעומת" (פירוש ר' אברהם בן הרמב"ם, מהדורת אי"ש רוזנברג, לונדון תשי"ח, בפירושו לשמות, ט"ו, כד; לדברי המהדיר, מקור הציטטה נעלם). ועיין עוד שמות רבה, כה, ד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בארץ ישראל המצב שונה. אספקת צרכיהם של ישראל תלויה במעשיהם של העם ולא במעלתם ובזכותם של מנהיגיו:

"והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום... ונתתי מטר ארצכם..."

(דברים י"א, יג-יד).

מעלה זו של ארץ ישראל מבדילה בינה ובין "גן הירק" - ארץ מצרים:

"כי הארץ הזאת טובה מכל הארצות לשומרי מצותיו ורעה מכל הארצות ללא שומרם. כי הארץ אשר אתה בא שמה איננה כארץ מצרים שאין צריכים למטר **ובין טובים ובין חטאים** בטורח השקאת שדותיהם **יש להם לחם. אבל ארץ ישראל אם אתם שומרים המצוות עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרייתה**"

(רשב"ם שם, יב)²¹

בתלונה השביעית והאחרונה ישראל מלינים על הלחם הקלוקל²². לאחר שהקב"ה שולח בעם "נחשים שרפים", מודים העם בפעם הראשונה שתלונתם לא הייתה מוצדקת:

"ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך..."

(במדבר כ"א, ז).

ההודאה בחטא והבעת החרטה של דור המדבר מצביעה על מוכנות של העם לכניסה לארץ ולשינוי בהנהגה, מהנהגה נסית הנובעת מגדולתם של מנהיגי העם להנהגה הטבעית התלויה בעם עצמו ובהתנהגותו²³.

החרטה היא הבסיס לקיומה של הנהגה זו. כאשר ייעצר מטר השמים, ידעו בני ישראל להפיק מכך את הלקח, והם יחזרו בתשובה ויטיבו את דרכם. רק הנהגה שיש בה הכוונה אלוהית וקבלת המים והלחם תלויה במעשיהם של ישראל היא ההנהגה המתאימה לעם בארץ ישראל. הנהגה כזאת מדריכה את האדם להיטיב את דרכיו ולהגיע לעבודת ה' היותר שלמה.

²¹ עיין עוד בדבריו הנפלאים של הרמב"ן בפירושו לדברים, י"א, י, ד"ה "לא כארץ מצרים".

²² לדברי רש"י הירש "...אי אפשר שטענו שאין להם המזון הדרוש שהרי הם מודים מיד שיש להם לחם, אך הם היו חסרים מאכל ומשתה כדרך הבריות. הם קיבלו את שני אלה בלא עמל, כי אם בדרך נס, ודבר זה הסב להם - שיעמום. חסד ה', שהנהיג אותם יום יום בהשגחה מיוחדת זה ארבעים שנה היה להם - לשגרה" (במדבר, כ"א, ה).

²³ גם לאחר שנענשו ישראל בחטא המרגלים הם הודו בחטאם (במדבר, י"ד, מ; דברים, א', מא), אולם מיד התמרדו כנגד העונש (במדבר, י"ד, מא; דברים, א', מב). עיין אברבנאל בפירושו לבמדבר, כ"א, א, סוף ד"ה "וישמע הכנעני".

סיכום

ישראל הונהגו במדבר הנהגה נסית, וזכו לקבל את צורכיהם בעיקר בשל מעלת מנהיגי העם. הנהגה זו גרמה לסילוף שליחותם של משה ואהרן: העם חשב שהם שהוציאו את העם ממצרים והם המספקים לו מים ומזון במדבר והאמין ביכולתם להעניש את העם. תפיסה מעוותת זו של העם הייתה עלולה להביאו לראות במשה ואהרן אֱלִים, ותיקונה במעבר מהנהגה נסית של הקב"ה להנהגה טבעית. בפרשת מי מריבה חיזק משה את אמונתם המסולפת של העם בעת שאמר "המן הסלע הזה נוציא לכם מים". עונשם של משה ואהרן היה שלא ייכנסו לארץ, שבה עתידים ישראל להיות מונהגים בדרך הטבע בלבד.

